

JUHA PELTOMAA

HT, Tutkija

Suomen ympäristökeskus

juha.peltomaa@ymparisto.fi

Viljelyn adaptiiviset strategiat

Muutoksiin sopeutuminen suomalaisilla maataloilla

TIIVISTELMÄ

Poliittisen ohjauksen muutokset, markkina-muutokset ja erilaiset maataloustuotannon kohtaamat toiveet ja vaatimukset edellyttävät maataloilta sopeutumista Tässä artikkelissa tarkastelen adaptiivisuuden käsitteen avulla sopeutumista näihin muutoksiin, jotka ovat tapahtuneet tilojen toimintaympäristössä Suomen EU-jäsenyyden jälkeisenä aikana. Olen muodostanut tarkastelemistani maataloista vaihtelevia tilanpidon tapoja, viljelytyyppejä, joissa adaptiivisuus todellistuu eri tavoin. Vaikka nämä viljelytyypit ovat sidoksissa paikalliseen kontekstiinsa, ne auttavat arvioimaan, minkälaisin kriteerein maatalouden kehitystä voidaan tilatasolla tarkastella ja millaisia vaikutuksia näillä kehityspoluilla on maatalouden politiikkaohjaukseen ja sen kehittämiseen. Tilojen toiminnassa korostuvat erilaiset materiaaliset ja sosiaaliset verkostot ja niiden eriateinen hyödyntäminen sekä tilojen välinen dynamiikka. Erikoistuminen ja monialaistuminen ja toisaalta tilanpidon päätömisuus ja osa-aikaisuus polarisoivat tilojen toimintahorisontteja, mutta jakolinjat eivät ole lopulta näin mustavalkoisia.

Maatalouden toimintaympäristö on jatkuvassa liikkeessä. Maatalouden perustehtävän eli ruoan ja kuidun tuottamisen rinnalle on tullut uusia vastuita ja velvollisuuksia, kuten erilaisia ympäristövelvoitteita (Valve ym. 2013). Näiden ohella muun muassa kuluttajälähtöiset lähi- ja luomuruokatavoitteet sekä eläintuotannon eettisyyteen liittyvät teemat ovat viime vuosina nousseet entistä tärkeämmiksi (Valtioneuvoston selonteko ruokapolitiikasta 2010). Myös ilmastonmuutoksen hillitsemisen ja siihen sopeutumisen tavoitteet tuottavat maataloudelle tulevaisuudessa enenevässä määrin erilaisia vaatimuksia (Maatalouden ilmasto-ohjelma 2014).

Maataloilla on sopeuduttu uudenlaisiin toiminnan ehtoihin vaihtelevilla tavoilla ja paikallisen maatalousyhteisön muut toimijat vaikuttavat keskeisesti tähän dynamiikkaan. Sopeutumisen mekanismit vaihtelevat riippuen siitä, millaisia ovat toiminnan reunaehdot ja toisaalta millaisia ovat ne muutokset, joihin toiminnan tulisi tilalla sopeutua. Tilan ja viljelijän näkökulmasta kyse on siitä, miten tilan jatkuvuus pyritään turvaamaan. Tarkastelen tässä artikkelissa näitä sopeutumisen tapoja adaptiivisuuden käsitteen avulla (Nelson ym. 2007).

Avainsanat: adaptiivisuus, adaptiivinen strategia, tilakehitys, maatalouden ympäristöpolitiikka

Adaptiivisuus ei ole pelkkää alistumista ulkoapäin tuleviin vaatimuksiin, vaan se sisältää myös toimintaympäristöä muokkaavia elementtejä. Ne vaikuttavat edelleen tulevaisuuden toimintamahdollisuuksiin, kuten edellytyksiin vastata kestävän maataloustuotannon vaatimuksiin. Näin ollen maatiloilla omaksutut adaptiiviset strategiat vaikuttavat keskeisesti siihen, millaisiksi tilojen tulevaisuus muuttuvassa toimintaympäristössä muodostuu. Artikkelin tutkimuskysymys on, millaisin tavoin maatiloilla on sopeuduttu toimintaympäristön muutoksiin ja millaisia politiikkavaihtokuituksia näillä sopeutumismekanismeilla voi olla erityisesti maatalouden ympäristöpolitiikan näkökulmasta.

Suomalaisten maatilojen keskinäistä kehitystä EU-jäsenyyden aikana on kuvattu polarisoitumiseksi. Tuotantoa jatkavat tilat ovat joko erikoistuneet pyrkien kasvamaan tai monialaistuneet laajentaen toimintaansa myös muihin kuin perinteiseen maatalouteen liittyviin toimintoihin. (Maaseutu ja hyvinvoiva Suomi 2009, 83.) Monialaiset tilat on myös pyritty huomioimaan uudessa Manner-Suomen maaseudun kehittämissuohjelmassa aiempaa paremmin (Manner-Suomen maaseudun kehittämissuohjelma 2014). Vaikka politiikassa otetaan entistä paremmin huomioon tilojen moninaistuminen, maatalouspolitiikka on kuitenkin vahvistanut ja edelleen vahvistaa kehitystä, jossa tilakoon kasvattaminen näyttöytyy tilojen pärjäämisen edellytyksenä (Renting ym. 2009). Tästä käy esimerkkinä maatalouden investointituet, jotka ovat kannustaneet voimakkaasti erityisesti karjatilojen laajentamiseen (Pyykkönen ym. 2010).

Olen tarkastellut tapaustutkimuksen keinoin näitä maatiloilla tapahtuneita muutoksia ja tilojen eriytymiskehitystä. Aineisto koostuu vuosina 1998 ja 2010 kerätyistä tietyin kylän tilojen viljelijähaastatteluista ja mahdollistaa näin pidemmällä aikavälillä tapahtuneen tilojen toimintakäytäntöjen kehittymisen analyysin. Jäsentääkseni tilojen kehityksen eriytymistä olen muodostanut tiloista erilaisia viljelytyyppejä, joilla adaptiiviset strategiat ovat rakentuneet eri tavoin. Yhteisötason tarkastelun avulla olen päässyt kiinni tilojen paikallisesti

muodostuneeseen keskinäiseen dynamiikkaan. Toisaalta viljelytyypittely auttaa avaamaan ja myös haastamaan tilojen eriytymiskehitystä edellä esitettyä polarisoitumista hienojakoisemmin.

Esittelen seuraavassa käyttämäni adaptiivisuuden käsitteen ja sen keskeisimmät piirteet. Tämän jälkeen kuvailen tutkimuksen aineiston ja siitä tekemäni jaottelun viljelytyyppeihin. Artikkelin loppupuolella tarkastelen eri viljelytyypeissä korostuvia adaptiivisia strategioita, paikallisen dynamiikan vaikutuksia niihin sekä niistä johdettavia päätelmiä erityisesti suhteessa esittämäni tutkimuskysymykseen maatalouden poliittisesta ohjauksesta. Artikkelin perustuu vuonna 2015 julkaistuun väitöskirjaani (Peltomaa 2015).

Adaptiivisuus

Toimintaympäristön muutokset voivat olla ennakoitavissa mutta myös monella tavalla yllätyksellisiä. Sopeutuminen muutoksiin voi vastaavasti tapahtua erilaisin ja erisyksisin mekanismein. Maatiloilla muutokseen sopeutumisen motivaationa on elinkeinon harjoittamiseen liittyvien välittömien taloudellisten syiden lisäksi usein esimerkiksi pyrkimykset turvata tilan ylisukupolvinen jatkuvuus ja muita pelkäästä taloudellisesta rationaliteetista eroavia tekijöitä (Silvasti 2001; Darnhofer ym. 2010; 2012; Milestad ym. 2012; Hansson ym. 2013). Olosuhteisiin sopeutumisen rinnalla kyse on siis myös siitä, miten muuttuvasta toimintaympäristöstä ja olemassa olevista resursseista koetetaan etsiä uusia mahdollisia toiminnan yhdistelmiä sekä potentiaaleja suunnata toimintaa uudelleen niin, että tilanpidon jatkuminen mahdollistuisi.

Toiminnan tila muokkautuu ja muuntuu toiminnan kautta tapahtuvan jatkuvan uudelleenmuotoutumisen myötä. Pelkän muutoksiin sopeutumisen sijaan tilojen toimintaa voi tarkastella adaptiivisuuden avulla, joka sisältää reaktiiviseen toimintaympäristön muutoksiin sopeutumisen lisäksi proaktiivisen ennakkoinnin ulottuvuuden (Folke ym. 2005; Smit & Wandel 2006; Nelson ym. 2007). Adaptiivisuus on lähtökohtaisesti systeeminen käsite, jolloin adaptiivisuus on

sopeutumisen ja ennakoinnin ohella osa kompleksista adaptiivista järjestelmää, jossa toimijat ja toimintaympäristö kehittyvät keskinäisessä vuorovaikutuksessa (Rammel ym. 2007; Wagenaar 2011, 282–283).

Adaptiivisuus voidaan määritellä niiksi toimien mekanismeiksi, joilla järjestelmä reagoi siihen kohdistuneeseen muutokseen tai häiriöön (Nelson ym. 2007, 396). Adaptiivisuus näin määriteltynä rinnastuu tiettyssä määrin myös toiminnan joustavuuteen (esim. David ym. 2010). Adaptiivisuuden tapaan joustavuus ei ole järjestelmän itsenäinen ominaisuus, vaan muodostuu järjestelmän ja sen ympäristön välisessä vuorovaikutuksessa (Darnhofer ym. 2010; Astigarraga & Ingrand 2011). Tämä yhteisesti muotoutuva toiminnan mahdollisuuksien avaruus puolestaan avaa ja sulkee erilaisia uusia toiminnan mahdollisuuksia ja muokkaa toimintaympäristöä ja toiminnan ehtoja (Stengers 2010). Tätä dynamiikkaa on vaikeaa ennustaa, mikä vaikeuttaa myös maatalouden poliittista hallintaa ja voi tuottaa ennakoimattomia seurauksia (Kaljonen 2011, 12).

Olen hahmotellut tarkastelemiäni maatalojen toiminnasta keskeisimpiä jatkuvuuteen tähtääviä toimintamalleja ja käytän niistä käsitettä *adaptiivinen strategia*. Strategian voi määritellä kiinnittymiseksi tulevaisuuteen. ”Se on vaihtelevasti jäsennetty tulevaisuuspolun valinta, yrittäjän paras arvaus omien tavoitteiden ja voimavarojen sekä tulevan toimintaympäristön kohtaamisesta tulevaisuudessa. Strategiassa on siis pohjimmiltaan kysymys tulevaisuuksien yhteensovittamisesta.” (Kuhmonen 2012, 45). Tämä tulevaisuuden ennakointi voi tapahtua eri tavoin. Se voi olla esimerkiksi proaktiivista eli tulevaisuutta muokkaavaa, preaktiivista eli tulevaisuutta aktiivisesti ennakoivaa, reaktiivista eli tapahtuneisiin muutoksiin vastaamista tai passiivista (Godet 2011). Toisaalta toiminta on usein yhdistelmä näitä ja tapahtuu tietyillä toiminnan osa-alueilla esimerkiksi reaktiivisesti ja toisella proaktiivisesti, jolloin tietyn rajatun prosessin sijaan on mielekkäämpää tarkastella koko järjestelmää (Godet & Mack 2011).

Vaikka puhe on strategioista, maataloilla tehdyt valinnat eivät useinkaan liity pelkästään aktiiviseen kilpailuedun saavuttamiseen ja säilyttämiseen

(Porter 1980, 12). Strategiat voivatkin olla toiminnan aktiivisen ja tietoisin suuntaamisen ohella myös toimiviksi havaittujen toimintamallien toistamista ja vaiheittaista muokkautumista (Minzberg 1987). Tilojen strategiat ovat sidoksissa sen herkiseen toimintaympäristöön ja sen asettamiin ehtoihin. Näiden puolestaan voidaan määritellä muodostuvan adaptiivisesta kapasiteetista, jolla viitataan toiminnan välttämättömiin edellytyksiin, kuten erilaisiin sosiaalisiin ja materiaalsiin elementteihin, resursseihin sekä kykyyn mobilisoida niitä (Nelson ym. 2007, 396–397). Maataloudessa adaptiiviset strategiat ovat tiettyjen erityispiirteiden, kuten jatkuvuuden ja perinteiden värittämiä (Evans 2009, 218), jolloin myös erilaiset kulttuuriset tekijät vaikuttavat siihen, millainen adaptiivisuuden dynamiikka toimintaa tiloilla ohjaa (Huttunen ym. 2015).

Aineisto ja metodit

Tutkimuksen pääasiallinen aineisto koostuu varsin aineistomallaisesta kylästä¹ kerätystä viljelijähaastattelusta. Haastattelin viljelijöitä vuosina 1998 ja 2010. Kylä sijaitsee alueella, jolla on yhtä aikaa ydinmaaseudun, harvaan asutun maaseudun ja kaupungin läheisen maaseudun piirteitä (Helminen ym. 2014). Kylän tilat ovat olleet ja ovat yhä keskimäärin pienehköjä, pellot ovat keskittyneet jokirantoihin ja lohkokoko on jossain määrin rajoittanut tilakokojen kasvua.

Kylä on vuonna 1998 valikoitunut tutkimuskohteeksi alueella toteutettujen maatalouden ympäristökuormituksen vähentämiskeinojen ja -kokeilujen vuoksi. Kylästä on tuolloin pyritty haastattelemaan monipuolisesti eri tuotantosuuntien ja tilakokojen edustajia, ja aineisto kattaa noin kolmasosan kylän viljelijöistä. Haastattelujen avulla haluttiin kerätä kokemuksia tuolloin kolme vuotta voimassa olleesta maatalouden ympäristöohjelmasta sekä erityisesti alueella vaikuttaneesta ja yhä vaikuttavasta läheisen järven suojeluohjelmasta. Olen vuonna 2010 haastatellut vuonna 1998 haastatelluista 22 tilallisesta niistä, jotka yhä

1 Olen anonymisoinnin vuoksi uudelleennimennyt tarkastelemani kylän Jokikylässä.

jatkoivat viljelyä. Vuonna 2010 haastateltuja, eli toisin sanoen molemmilla kerroilla haastateltuja tiloja on yhteensä 15. Tämän lisäksi olen vuonna 2010 haastatellut muun muassa sekä alueen tuolloista että entistä maaseutusihiteeriä. Haastatelluissa keskityin osittain samoihin teemoihin kuin vuoden 1998 haastattelukierroksella eli koemuksiin maatalouden ympäristöpolitiikan toimenpiteistä, tilan historiaan sekä erityisesti EU-jäsenyyden jälkeisiin muutoksiin niin tilalla kuin yleisemmin kylän ja seudun maatalouden toimintaympäristössä.

Olen lähestynyt aineistoa tapaustutkimuksella otteella keskittyen tapaustutkimukselle tyypilliseen tapaan kysymykseen *miten* (esim. Leino 2006). Tässä tapauksessa olen tarkastellut erityisesti sitä, miten maatilojen sopeutuminen on tapahtunut. Tutkimuksessa on kysymys sekä tyypillisestä että pitkäraisoitukseen perustuvasta tapauksesta. Tapaustutkimuksellisen otteen keskeisiä aineksia ovat muun muassa keskittyminen pieneen joukkoon tutkimuskohteita, niiden tarkkapiirteinen havainnointi sekä tapauksen ja kontekstin rajan häilyvyys. (esim. Flyvbjerg 2001; Laine ym. 2007.) Kysymys ei siis ole pelkästään tietyn tapahtuman tai tapahtumakulun yksityiskohtaisesta kuvauksesta, vaan huomio kohdistuu siihen, mitä yleisempää ilmiötä tapaus heijastaa, kuvastaa tai mitä se siitä paljastaa. Tapauksen ja tutkittavan ilmiön välistä suhdetta voisi kuvata niin, että tutkimukseni tapaus on tarkasteltavien maatilojen toiminnan muutokset vuosien 1998 ja 2010 välillä. Tämä puolestaan ilmentää adaptiivisuuden dynamiikkaa ja sopeutumisesta toimintaympäristön muutoksiin.

Jäsentääkseni hienosyisempiä piirteitä, jotka ilmenivät aineistoa analysoidessani, olen jaotellut tarkastelemiani tilat neljään temaattiseen tyyppiin suhteessa tilalla omaksuttuihin viljelymotivaatioihin ja -strategioihin. Tämä on tapahtunut analysoimalla haastattelulitterointeja narratiivisen lähestymistavan avulla, eli viljelijöiden itsensä toiminnalle antamina merkityksinä ja kertomuksina, joissa toiminnan kontekstit vaikuttavat olennaisesti näihin kertomuksiin (Fulford 1999). Nämä tarinat ja niissä ilmenevät, jäljempänä kuvatut viljelytyypittelyn mukaiset elementit ovat

puolestaan iteratiivisesti auttaneet muodostamaan kyseiset viljelytyypit. Tilakohtaisella tarkastelulla olen päässyt kiinni erilaisten maatilojen toimintatiloihin ja erityyppisillä tiloilla ilmeneviin adaptiivisiin strategioihin. Näihin puolestaan vaikuttavat keskeisesti tiloilla vallitsevat reunaehdot ja toisaalta erilaiset motivaatiot jatkaa viljelyä.

Tekemäni tyypittely on käytännön todellisuuden ja siitä tehtyjen tulkintojen väliin muodostamani rakennelma, joka auttaa ymmärtämään toiminnan motivaatioita. (Rabinov 2009, 37.) Näin ollen se ei ole suoraan sovellettava malli siitä, millaisia tilat ylipäänsä vaikkapa Suomessa ovat, vaan nimenomaan käsittelemäni maatalousyhteisön kontekstiin sidottu tyypittely tietyistä olennaisimmista piirteistä koskien maatilojen hyvin moninaisia toiminnan motivaatioita ja ehtoja. Tyypittely auttaa kuitenkin ymmärtämään niitä toimintaan vaikuttavia tekijöitä, joilla on vaikutusta esimerkiksi politiikkatoimenpiteiden paikalliseen soveltamiseen. Tiina Silvasti (2001, 16) on tutkimuksessaan viljelijöiden elämäntapaa jäsentävistä skripteistä luonnehtinut skriptejä likiarvoiksi viljelijöille ominaisista ajattelun tavoista. Samalla tavalla muodostamani idealiteetit ovat tietyillä olennaisilla tavoilla merkittäviä, toisistaan poikkeavia tapoja viljellä ja suhtautua maatalouden reunaehtoihin.

Viljelytyypittely

Maatiloja, viljelijyyttä ja viljelyn tapoja on tyypiteltävä monella tavalla. Usein tyypittely perustuu erilaisiin määrällisiin tai tilojen taloudellista aktiivisuutta käsitteleviin ja mallintaviin aineistoihin (esim. Moragues-Faus 2014). Tilanpitoa on jaoteltu myös viljelijöiden motivaatioiden ja identiteettien (esim.; Burton & Wilson 2006; Vesala & Vesala 2010) sekä tilojen strategioiden kautta (esim. Evans 2009; Darnhofer ym. 2010). Maatalouden tilastointia vasten maatiloja luokitellaan Suomessa esimerkiksi peltomäärän, tuotantosuunnan tai tulonmuodostuksen kautta pää- ja sivutoimisuuden mukaan (Maataloustilastot 2013).

Taulukko 1: Jokikylän viljelijyyden nelikenttä

Toiminnan horisontti / Tuotantokeskeisyys	Avautuva	Supistuva
Tuotantokeskeisyys	Proaktiiviljely	Pakkoviljely
Moninaiset motivaatiot	Elämäntapaviljely	Paperiviljely

Tässä tutkimuksessa tekemäni viljelytyypittelyn² (taulukko 1) avulla olen pyrkinyt jäsentämään maatalan toimintaa määrittävien erilaisten sisäisten ja ulkoisten tekijöiden muovaamaa toiminnan tilaa sekä tilan toimintaa ohjaavia toiminnan motivaatioita. Kahden muuttuja-akselin suhteen muodostuneet neljä tyyppiä olen nimennyt seuraavasti: proaktiiviljely, elämäntapaviljely, pakkoviljely ja paperiviljely.

Tyyppittely on tehty sekä vuoden 1998 että 2010 aineistojen perusteella, mutta niissä tapauksissa joissa tila on selvästi siirtynyt tyypistä toiseen haastattelujen välillä, tyyppittely on tehty vuoden 2010 aineiston perusteella. Muodostuneita luokkia määrittää kaksi akselia: $y \approx$ viljelyn tuotantokeskeisyys (tuotantokeskeisyys–moninaiset motivaatiot) sekä $x \approx$ toiminnan horisontti (avautuva–supistuva). Akseleiden avulla olen hahmottanut muun muassa sitä, miten tilan ja viljelyn tulevaisuudesta haastatteluissa puhutaan ja onko tilalla esimerkiksi toiveita toiminnan siirtymisestä seuraavalle sukupolvelle.

Viljelyn aktiivisuudesta kertova y -akseli perustuu tiloilla tehdyissä haastatteluissa esiintulleisiin määritelmiin siitä, missä määrin toimintaa ohjaa tuotannon maksimointi tai vähintäänkin optimointi. Käytännössä nämä määritelmät eksplikoituivat esimerkiksi puheessa siitä, mitä tavoitteita viljelyllä on, miten paljon sadon määrän tai laadun tärkeys korostuu ja missä määrin

kyse on viljelyn tärkeydestä toimintana. Akseli määrittyy myös vahvasti produktivismi–nonproduktivismi -jaottelun (Wilson 2008) mukaisesti yhtäältä tuotantokeskeisiin eli produktivistisia ja toisaalta muita kuin produktivistisia eli nonproduktivistisia motivaatioita ja strategioita toiminnassaan painottaviin tiloihin.

Vaikka lähes kaikilla tuotantokeskeisyys-määrittäjän mukaisilla tiloilla maatalous oli toimeentulon pääasiallinen muoto, suurin osa tiloista oli ainakin jossain määrin monialaisia, eli niillä hoidettiin peltokasvien viljelyn tai eläintenpidon rinnalla myös muita, usein tilan materiaalisiin resursseihin liittyviä tehtäviä kuten lumenaurasta tai vastaavia töitä. Tilojen monialaisuuden lisäksi erityisesti kasvinviljelytiloilta käytiin tilan ulkopuolella töissä, mutta aineistossa tämä ei suoraan määrittänyt tilan sijoittumista y -akselilla.

Tilojen jakaminen puhtaasti päätoimisiin ja sivutoimisiin on suomalaisilla tiloilla ylipäänsä hankalaa, koska lähes kaikilla tiloilla harjoitetaan pelkän maataloustuotannon lisäksi ajoittain myös muuta elinkeinotoimintaa. Myös tilan ulkopuolinen palkkatyössä käynti ei ole likikään aina päätoimista, vaan monessa tapauksessa osa-aikaista, kausittaista tai satunnaista. Vuoden 2010 aineiston tiloista eläintiloja oli neljä, joista kolme sijoittui proaktiiviljelytyyppiin ja yksi pakkoviljelytyyppiin. Vuonna 1998 eläintiloja oli vielä 13.

Y -akselin jako toimii jossain määrin myös viljelyn perinteiden jatkajien ja rikkojien välisenä jakona, jossa tuotantokeskeisyys -tyypin tiloilla toiminta jäsentyy perinteisempien viljelyn

² Puhuessani viljelystä tarkoitan sekä kasvinviljelytiloilla että eläintiloilla tapahtuvaa maatalouden harjoittamista.

traditioiden kautta kun taas moninaiset motivaatiot -määritelmään sisältyvillä tiloilla toiminta voi olla kaikista perinteisimmän maatalouden lisäksi tai rinnalla myös jotain aivan muuta, mutta kuitenkin maatalon materiaaliseen todellisuuteen kiinnittyvää toimintaa. Tilan jatkuvuuden kannalta ei välttämättä olekaan olennaista, jatkuuko maatalous perinteisessä muodossa, kunhan tilan fyysiset puitteet jatkuvat (esim. Katila 2000). Viidestätoista sekä 1998 että 2010 haastattelusta tilasta kuusi asettui tuotantokeskeisyystyyppiin ja yhdeksän moninaiset motivaatiot -tyyppiin.

X-akselin toiminnan horisonttia kuvaava avautuva–supistuva -jako puolestaan perustuu haastattelujen narratiiveissa ilmenneisiin määritelmiin siitä, missä määrin tilan tulevaisuuden toimintaedellytyksien koettiin vahvistuvan tai heikentyvän. Käytännössä tämä tarkoitti esimerkiksi puhetta syistä, miksi maanviljelyä harjoitettiin tai jatkettiin. Tämä akseli indikoi vahvasti myös sitä, millaisia viljelyn vaihtoehtoisia skenaarioita tai muita toiminnan uudelleenjärjestämisen mahdollisuuksia tilalla koettiin olevan niin, että viljely yhä jatkuisi. Olennaista tässä jaossa ei kuitenkaan ole se, miten pitkälle tulevaisuuteen toimintaa suunnitellaan, vaan se miten toiminnan erilaisia mahdollisuuksia pidetään avoinna. Viidestätoista tilasta 11 asettui horisontin suhteen avautuva-tyyppiin ja neljä supistuva-tyyppiin.

Viljelytyyppien piirteitä

Moni tarkastelemistani tiloista häilyi useamman tyyppin rajalla tai oli yhtä aikaa kahdessa tyyppissä riippuen siitä, minkälaisen muuttujan tai piirteen kautta tilaa katsoin. Olen pyrkinyt kuitenkin määrittelemään kenties liittyvistä tekijöistä tilojen toiminnan ja motivaatioiden kannalta olennaisimman, jonka mukaan olen tyyppittelyn tehnyt. Tällä karkealla jaolla niistä 15 tilasta, joilla on tehty haastattelut sekä vuonna 1998 että 2010, proaktiiviviljelytyyppiin kuului neljä tilaa, elämäntapaviljelytyyppiin seitsemän tilaa ja sekä pakko- että paperiviljelytyyppiin kaksi tilaa molempiin. Tilojen eri tyyppiin jakautumisen sijaan olennaisempaa on kuitenkin se, miten toiminta

jäsentyy suhteessa viljelyn tavoitteisiin. Käyn seuraavassa lyhyesti läpi eri tyyppien keskeisimpiä piirteitä.

Proaktiiviviljely viittaa niihin tiloihin, jotka ovat lähinnä maatalouspolitiikan ja etujärjestöjen tuottamaa näkemystä suomalaisesta maatilasta. Tiloilla harjoitetaan aktiivista, usein ekspansiivista maanviljelyä. Tilat ovat joko varsin suuria, pitkälle erikoistuneita tai näitä molempia. Tarkasteleman tilat olivat EU-jäsenyyden jälkeisellä ajalla laajentaneet alaansa ja uudistaneet aktiivisesti rakennus- ja konekantaansa tai keskittyneet esimerkiksi maitokarjatiloihin karjanhoitoon jolloin esimerkiksi rehun korjuu tai lannanlevitys oli usein ulkoistettu urakoitsijoille. Tiloilla oltiin varsin hyvin perillä maatalouden tukipolitiikan rakenteesta, mahdollisuuksista ja vaatimuksista, myös ympäristötukien osalta. Näin ollen esimerkiksi sitoutuminen ympäristötuen vaatimuksiin oli luonnollinen osa viljelyä. Useammalla tilalla oli joko tehty sukupolvenvaihdos suhteellisen vastikään tai sitten tilalla oli jälkikasvu, josta toivottiin aikanaan tilalle jatkajaa.

Elämäntapaviljely kuvaa tilannetta, jossa maanviljely ja tilan jatkuvuus ovat tärkeitä, mutta maatalous ei välttämättä ole enää tilalla pääelinkeino. Tilat ovatkin useimmiten puhtaasti viljaitiloja tai eläintenpito on tilalla sivutoimista, esimerkiksi hevosten, lampaiden tai mehiläisten pitoa. Viljely saattaa muodostaa suhteellisen pienen osan viljelijän tai viljelijäpariskunnan tuloista, mutta se on tärkeää tekemisen itsensä vuoksi. Proaktiivitulojen tapaan myös näillä tiloilla oltiin yleensä hyvin tietoisia erityisesti maatalouden ympäristöpolitiikan instrumenteista ja monella tilalla olikin jokin erityistukisopimus, kuten kosteikko, suojavyöhyke tai esimerkiksi riistapeltö. Myös näillä tiloilla oli joissain tapauksissa toiveissa jälkipolvien jatkavan viljelyä jossain muodossa, mutta aineistossa oli mukana myös tiloja ja viljelijöitä, joilla jälkikasvu ei ollut.

Pakkoviljely luonnehtii niitä tiloja, joilla maanviljelyn lisäksi näköpiirissä ei ole erityisiä muita elinkeinomahdollisuuksia ja viljely koetaan ainoana toiminnan vaihtoehtona. Tiloilla voi olla myös jäljellä velkaa, jonka kuolettamiseksi viljelyä on jatkettava. Tilat eivät ole välttämättä erityisen

suuria. Erona aktiivituloihin tarkastelemiени tilojen toiminnassa keskityttiin varsin puhtaasti viljelyn teknisiin ja materiaalsiin käytäntöihin, tietoisuus tai sitoutuminen esimerkiksi maatalouden ympäristöpolitiikan toimenpiteisiin tai maatalouspolitiikan tarjoamiin vaihtoehtoihin ja mahdollisuuksiin oli vähäisempää.

Paperiviljely on neljäs ja hieman erikoisempi tyyppi, joka tuli selvästi aineistossa esiin. Tässä tyyppissä toimijat ovat viljelijäidentiteetiltään hyvin vahvasti maanviljelijöitä, vaikka käytännössä viljely on saattanut tyypistyä tukipaperien täyttämiseksi. Tarkastelemiени tilojen pellot on voitu vuokrata tai niitä korjaa joku muu ja tilalla tyydyttiin nostamaan pelloista pelkät tuet. Viljelyn käytännöt voivat olla täysin toisten tilojen hoitamia, mutta toiminta mielletään silti maanviljelykseksi. Sekä varsinainen produktivistinen tuotanto että toisaalta myös aktiivinen tietoisuus tukipolitiikan vaihtoehtoista on vähäistä, mikäli myös tukipaperien täyttö on ulkoistettu.

Tekeväni tarkastelun keskeisenä kohteena on maatala. Tila ei kuitenkaan ole irrallaan sen toimijoista eli erityisesti viljelijästä, viljelijäpariskunnasta tai muista perheenjäsenistä. Toisaalta myöskään viljelijän toimintaa ei voi tarkastella irti siitä ympäristöstä, jossa toiminta tapahtuu, eli maatilasta (Darnhofer ym. 2012, 6). Viljelyn tyypeillä olenkin pyrkinyt tavoittamaan sekä itse tilatason että tilan toimijoiden yhdessä muodostaman toiminnan kokonaisuuden, johon vaikuttavat sekä tilan materiaaliset että ei-materiaaliset tekijät.

Viljelytyypit ja adaptiiviset strategiat

Karkeasti jaotellen tarkastelemiени tiloilla vuosien 1998 ja 2010 välillä omaksutut eri viljelytyypeissä ilmenevät adaptiiviset strategiat voidaan jakaa neljään:

1. viljelyä jatketaan muuttuneiden ehtojen mukaisessa tilanteessa tuotantoa kasvattamalla tai muuten tehostamalla,
2. tilan toiminnan kokonaisuutta monipuolistetaan ja ohjataan perinteisestä maataloustuotannosta muihin suuntiin, kuten esimerkiksi maatilamatkailuun tai muuhun tilan resursseja

hyödyntävään toimintaan (monialaisuus³),

3. viljelijän toimeentuloa täydennetään tilan ulkopuolisella palkkatyöllä jolloin viljelyn merkitys elinkeinona pienenee, mutta tilanpitoa kuitenkin jatketaan (monitoimisuus) tai
4. tuotantoa supistetaan tai pienimuotoistetaan ja pyritään näin jatkamaan ja pärjäämään heikentyneen kannattavuuden kanssa.

Nelijaolla on myös ilmeisiä yhtäläisyyksiä Gode't'n (2011) käyttämän nelijaon kanssa, jossa tulevaisuuden ennakointi voi tapahtua samaan tapaan proaktiivisesti, preaktiivisesti, reaktiivisesti tai passiivisesti.

Taulukossa 2. on kuvattuna viljelytyyppien sijoittuminen adaptiivisten strategioiden suhteen, joskin tiloilla voi olla yhtä aikaa useanlaisia strategioita. Strategioihin liittyvät toimijoiden motivaatiot ja tavoitteet ovat moniulotteisia ja heterogeenisiä, yhtä aikaa taloudellisia, henkilökohtaisia ja sosiaalisia (Hansson ym. 2013). Näin ollen yhtä-aikaisesti toteutettavat strategiat saattavat olla myös toisilleen vastakkaisia tai keskenään ristiriidassa (Minzberg 1987; Darnhofer ym. 2012, 13; Kuhmonen 2012). Aineistossa oli lisäksi toimintaympäristön ja kannattavuuden muutosten vuoksi toimintansa lopettamista lähivuosina suunnittelevia tiloja. Tämän adaptiivisten strategioiden nelijaon lisäksi ovat siis tilat, joilla pelloista ja viljelystä luovutaan kokonaan, jolloin myös tilan jatkuvuus maatilana lakkaa.

Tilat, joilla toimintaa on laajennettu ja mahdollisesti edelleen erikoistuttu tiettyyn tuotantosuuntaan, kuuluvat tyyppilyssä lähinnä proaktiivisten tilojen tyyppiin. Toisaalta optio, jossa ajatus mahdollisesta laajentamisesta ja toiminnan päätoimisuudesta pidettiin tietoisesti avoimena, korostui erityisesti elämäntapaviljelytyypin tiloilla.

3 Maatilojen perusmaatalouden lisänä tai ohella tapahtuvan toiminnan kuvaamisessa on käytetty sekä monitoimisuuden (*pluriactivity*) että monialaisuuden (*diversification*) käsitteitä. *Monitoimisuudella* viitataan useimmiten viljelijän tai viljelijäperheen toimeentulon moninaisiin lähteisiin, joihin sisältyy sekä tilan toimintoja että mahdollista tilan ulkopuolisessa palkkatyössä käymistä. (Vesala & Vesala 2010, 22.) *Monialaisuus* tai monialainen maatala puolestaan viittaa selkeämmin tilaan ja sen muuhun kuin perinteisesti maatalouden harjoittamiseen liittyviin toimintoihin (Hansson ym. 2013).

Taulukko 2. Adaptiiviset strategiat ja viljelytyypittely

1. Jatkaminen laajentamalla	2. Toiminnan laajentaminen, monialaistaminen	3. Toiminnan täydentäminen ulkopuolisella työllä, monitoimisuus	4. Sinnittely, toiminnan supistaminen
Proaktiiviviljely	Proaktiiviviljely	Elämäntapaviljely	Paperiviljely
	Elämäntapaviljely	Paperiviljely	Pakkoviljely

Toiminnan monialaistaminen oli muodostunut strategiaksi sekä joillain proaktiivituloilla että elämäntapaviljelytiloilla. Proaktiivitulo, jotka eivät keskity tiukasti johonkin tuotantosuuntaan, kuten esimerkiksi maidontuotantoon, tekevät usein erilaisia urakointitöitä tilan kalustolla. Toisaalta tiloilla on voitu alkaa alkutuotannon lisäksi harjoittaa erilaista jalostustoimintaa. Myös maatilamatkailu on hyvä esimerkki tämänkaltaisesta strategiasta.

Tilan jatkuvuuden turvaaminen monitoimisuuden avulla oli erityisesti elämäntapaviljelytyypissä korostuva adaptiivinen strategia. Tilojen toimintaa haluttiin jatkaa, mutta viljelijän toimeentuloa täydennettiin tilan ulkopuolisilla töillä, jotka toki varsinkin usein voivat jollain tavoin liittyä myös tilan resursseihin. Monialaistamisen ja monitoimisuuden välinen rajanveto onkin vaikeaa, sillä tarkastelun fokus on hieman erilainen edellisen keskittyessä enemmän tilan toimintaan kun taas jälkimmäisessä näkökulmassa painottuu toimijoiden rooli. Toki nämä kaksi eivät useinkaan sulje toisiaan pois.

Maatalouden kannattavuuden heikkenemiseen ja pienentyneisiin tuloihin sopeutuminen toimintaa supistamalla on strategiana lähinnä pakkoviljelytiloilla. Tätä strategiaa voisi kuvata viljelyn sitkeänä jatkamisena, eräänlaisena *business as usual* -tyyppisenä toimintamallina (Marsden ym. 2002, 821). Paperiviljelytyypissä puolestaan korostuu yhtäältä toimeentulon täydentäminen tilan ulkopuolisilla töillä ja toisaalta tuotannon supistaminen varsinkin silloin, kun toimeentulo ei haeta tilan ulkopuolelta. Paperiviljelytyypin tilat ovatkin pakkoviljelytyypin ohella tiloja, jotka

tulevat todennäköisimmin luopumaan tilanpidosta tulevaisuudessa.

Paikallinen dynamiikka

Kuten aineistosta käy ilmi, ei ole olemassa vain yhtä mallia tilan jatkuvuuden turvaamiselle. Useimmiten toimivana strategiana on pitää auki useampi vaihtoehto (Rammel ym. 2007). Tämä toimintamahdollisuuksien avoimena pitäminen näyttöä esimerkiksi sitkeänä tilanpidon jatkamisena tilan ulkopuolisissa osa- tai kokoaikatoissa käymisestä huolimatta. Tilanpidon jatkaminen luo yhtäältä turvaa tilan ulkopuolisen toimeentulon heikkenemisen varalta ja toisaalta pitää tilan jatkuvuuden avoimena ja mahdollisena tilan pysyessä viljeltynä. Tämänkaltaisilla tiloilla viljelyn mahdollistumiseen ja jatkumiseen vaikuttivat merkittävästi erilaiset työn ja koneomistuksen jakamiskäytännöt lähialueen tilojen kesken. Peltotöitä tehtiin usein osaksi omistetuina koneketjuina tai esimerkiksi yhteisesti omistetuina suorakylvökoneina. Tämä vaatii tilojen välistä joustoa ja erityisesti luottamusta. Sama pätee muihin yhteistoiminnan muotoihin, kuten tilojen välisiin lannanlevityssopeutumisiin ja niiden ennustettavuuteen.

Toisaalta erityisesti erikoistuneilla tiloilla luotettiin tehtyjen ratkaisujen kantavan myös tulevaisuudessa samalla kun paikallinen maatalousyhteisö tarjoaa osaltaan sekä sosiaalista että materiaalista turvaa häiriöiden tai muiden ennakoimattomien tapahtumien varalle. Näissä tapauksissa korostui tiettyjen toimintojen ulkoistaminen urakoitsijoille, joka puolestaan vaatii luottamusta mutta myös riittävää paikallista urakointitarjontaa.

Koneyhteistyö ja erilaiset työnvaihtojärjestelyt adaptiivisten strategioiden osana ovat auttaneet tiloja vastaamaan muuttuvan toimintaympäristön vaatimuksiin, tai kuten eräs viljelijöistä asian ilmaisi, ”tämmöset pläntit kyl sitten joku muu tulee puimaan jos se [puimuri] niin paljon menee rikki, etten mä sitä saa korjattua saa”. Tässäkin mielessä erilaiset viljelijöiden väliset luottamukseen perustuvat verkostomaiset käytännöt ovat tärkeitä. ”Että ollaan vähän, sanoisin että ollaan vähän niin kuin toistemme panttivankeja”, eräs toinen viljelijä puolivakavissaan totesi. Luottamus onkin yksi keskeinen tekijä siinä, miten joustavasti paikallisesti verkostoituneet viljelijät kykenevät hyödyntämään erilaisia yhteisön resursseja (Huttunen 2013, 70).

Viljelytöiden vastavuoroisten tekemisten tai koneyhteistyön erilaisten muotojen, koneketjujen sekä urakoinnin lisääntyminen voimistavat toiminnan joustavuutta (Milestad ym. 2012). Tämä pätee toimintaansa laajentaviin ja tehostaviin tiloihin, jotka ulkoistavat erilaisia muita tilanpidon käytäntöjä keskittyessään tiettyyn tuotantomuotoon. Toisaalta toimintaansa monialaistavat tilat voivat ottaa tuottaakseen erilaisia urakointipalveluja muille tiloille ja näin täydentää omien, mahdollisesti pienempien tilojensa ydin-toimintaa. Alueen peltojen koko ja etäisyydet rajoittavat joillain tiloilla suuria koneita käyttävien urakoitsijoiden käyttöä. Tällöin erilaiset yhteiskonejärjestelyt näyttäytyvät entistä houkuttelevamulta.

Erilaiset työnvaihtokäytännöt ja verkostojen hyödyntäminen ovat usein myös monitoimisten tilojen arkea, kun aika tilanpidolle joudutaan jakamaan tilan ulkopuolisen palkkatyön ja tilanpidon vaatimien toistuvien rutiinien suorittamisen välillä. Myös toimintaansa supistavilla ja kustannuksiaan minimoivilla tiloilla on kysymys tuotannon joustamisesta, joskin vähemmän verkostoista riippuvaisesti. Näissä tapauksissa korostui erityisesti perinteisten tuotantomenetelmien jatkaminen sekä niihin soveltuvien, tilan omistamien koneketjujen käyttöään maksimoiminen.

Jokikylässä yksittäisten tilojen eriytymiskehitys on näyttänyt tuottaneen maatalousyhteisöön

kokonaisuudessaan myös vakautta. Tilojen eriytyneet toimintastrategiat ja kehityskulut ovat osaltaan tukeneet toisiaan ja tuottaneet erilaisia joustavia käytäntöjä esimerkiksi tilojen työnjakoon. Proaktiiviset eli toimintaansa laajentavat ja tehostavat tilat keskittyvät yhä enemmän tiettyyn tuotantomuotoon ja ulkoistavat erilaisia muita tilanpidon käytäntöjä. Nämä ulkoistetuista tehtävistä vastaavat toimijat voivat puolestaan jatkaa omien tilojensa viljelyä samalla kun muille tiloille tuotettavat palvelut tuottavat osan toimeentulosta.

Erityisen mielenkiintoisesti muutaman pienemmän tilan kohdalla proaktiivisten tilojen jatkuva kysyntä peltomäärän laajentamiselle joko ostamalla tai vuokraamalla on pitänyt ne jatkamassa vuosi kerrallaan, koska peltoihin kohdistuva kysyntä on jatkuvasti tarjontaa suurempaa. Näin päätöstä pelloista luopumisesta ei ole vielä tarvinnut tehdä, vaan tilannetta on voitu seurata vuosi kerrallaan. Muutaman tilan kohdalla tämä vuosi kerrallaan katsominen oli jatkunut vuodesta 1998 vuoteen 2010 ja jatkui edelleen. Myös erilaiset ympäristönhoidolliset toimenpiteet ovat joillakin tiloilla yhä merkittävämpiä sekä tilan tulonmuodostuksessa että viljelyn käytännöissä. Ne toisin sanoen nivELYTYVÄT tilojen adaptiivisiin strategioihin muodostaen joillain tiloilla tulevaisuudessa mahdollisesti tärkeän osan tilan toiminnasta.

Toiminnan tilanteinen liikkumavara

Maatalouden toimintaympäristön muospaineet eivät useinkaan ole erityisen äkillisiä tai yllättäviä, vaan hitaampia, vähittäisiä ja jossain määrin ennakoitavia, kuten esimerkiksi tasaisesti heikkenevä tilanpidon kannattavuus. Toisaalta markkinoiden ohella varsinkin tietyt politiikkatoimenpiteet saattavat muuttua suhteellisen nopeasti. Näihin muutoksiin vastaaminen voi liittyä tiukemmin tai väljemmin tilan päivittäisiin käytäntöihin sekä johtaa myös rakenteellisempiin muutoksiin (Jokinen 2004, 34).

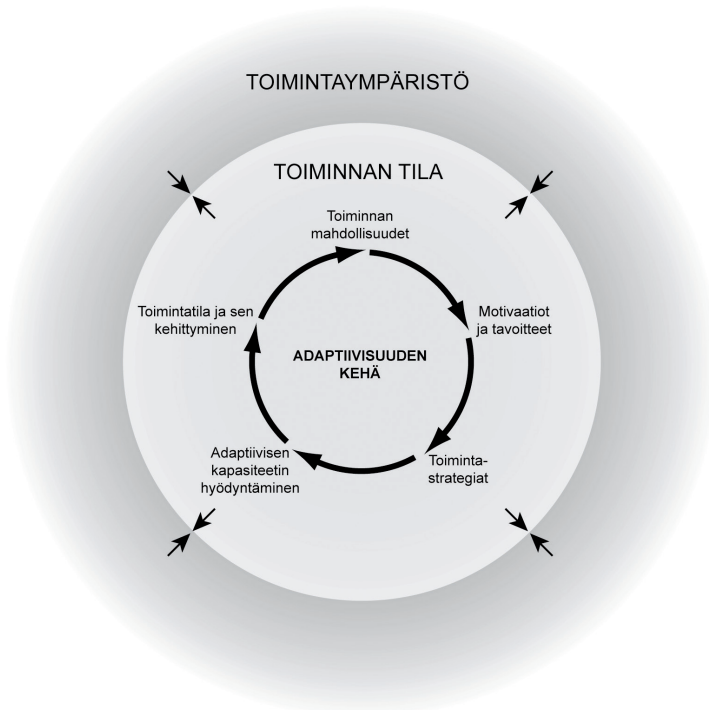
Aineistossa keskeisimpinä toimintaympäristön kehityssuuntina näyttäytyivät erityisesti tilakoon kasvattamiseen kannustava politiikka, mutta myös

ympäristönhoidollisten näkökulmien entistä tiiviimpi integroituminen maatalouspolitiikkaan. Toimintaympäristön muutoksiin sopeutuminen on tapahtunut tarkastelemillani maatiloilla monenlaisin tavoin ja strategioin. Näissä adaptiivisissa prosesseissa on sekä hyödynnetty toiminnan tilan elementtejä että muokattu niitä vastaamaan muuttunutta toimintaympäristöä. Samalla tämä muokkautuminen on muuttanut toiminnan motivaatioita ja strategioita.

Tilojen adaptiivisuus onkin eräänlainen kehä: tilanpidon motivaatiot ja tavoitteet vaikuttavat valittuihin strategioihin, jotka vaikuttavat edelleen siihen, miten adaptiivinen kapasiteetti tilalla rakentuu. Tällä puolestaan on vaikutuksia siihen, millaiseksi toiminnan tila erilaisten käytäntöjen myötä kehittyä, ja se taas vaikuttaa siihen, mikä näyttäytyy dynaamisesti muuttuvassa toimintaympäristössä tilan nykyisyydessä ja tulevaisuudessa mahdollisena ja mitkä mahdollisuudet puolestaan sulkeutuvat.

Adaptiivisuuden kehämäisyyden ajatus on esitetty kuvassa 1. Prosessi on kuitenkin paikallaan pyörivän kehän sijaan pikemminkin ajassa etenevää yhteisevoluutiota, jossa toiminta muokkautuu yhdessä toimintaympäristön kanssa (Darnhofer ym. 2012, 18). Näin ollen se on lähempänä spiraalia kuin kehää. Sen etenemiseen vaikuttaa tilakohtaisen adaptiivisuuden lisäksi merkittävästi myös toimintaympäristön muut toimijat.

Adaptiivisuus on rakentunut tiloilla erilaisten rutiinien, oppimisprosessien ja käytäntöjen kautta. Se ei ole pelkästään viljelijän, viljelijäpariskunnan tai perheenjäsenten henkilökohtaisiin ominaisuuksiin tai luonteenpiirteisiin liittyvä asia, vaan monipolvisemmän tilakohtaisen prosessin tulos, joka muodostuu ja muotoutuu jatkuvasti uudelleen. Maatila on elinkeinon harjoittamisen paikan lisäksi useimmiten – ja tämän tutkimuksessa kaikissa tapauksissa – samalla myös koti, mikä asettaa tiettyjä reunaehdoja adaptiivisuuden tarkastelulle. Erityisesti tämä vaikuttaa tilojen

Kuva 1. Adaptiivisuuden kehämäisyys

jatkuvuuksien muodostumiseen verrattuna adaptiivisiin prosesseihin muuntuyppisessä elinkeinotoiminnassa.

Rutiinien kautta kertynyt kokemus auttaa toimijoita arvioimaan sen hetkisen toiminnan tilan mahdollisuudet ja todennäköisimmät tulevaisuuden suunnat. Jatkuvasti tapahtuva menneiden toimien arviointi jäsentää kompleksista tulevaisuutta jolloin tietyt asiat näyttävät todennäköisempinä kuin toiset (Wagenaar 2011, 282). Menneisyyden käyttäminen tulevaisuuden arvioimisen apuvälineenä tapahtuu maataloilla eri tavoin, koska toiminnan tilat ovat jokaisella maatilalla omalla tavallaan rakentuneet.

Toiminnan tilojen ohella myös toiminnan motivaatiot ovat moninaisia. Viljelijän valintoja ohjaavat sekä toimijoiden henkilökohtaiset ominaisuudet, yksilöllinen elämänhistoria ja ylisukupolvisuus että paikalliset ja ylipaikalliset toimintaehdot (Kumpulainen 1999). Tilan toimintaan liittyvät ratkaisut tehdään omien arvojen ja ominaisuuksien sekä tilan ulkopuolelta tulevien vaatimusten tuottamien ehtojen rajoissa (Laitalainen & Silvasti 2007, 10). Myös nämä ovat kehämaisessä liikkeessä suhteessa toisiinsa ja vaikuttavat toistensa muokkautumiseen. Motivaatiot vaikuttavat keskeisesti siihen, miten tilaa kehitetään ja miten toimintaympäristön muutoksiin suhtaudutaan ja sopeudutaan.

Elinkeinojen harjoittamisen rinnalla tilanpidon motivaatiot ilmenivät aineistossa hyvin moninaisina, kuten esimerkiksi haluna pitää kotitilan maisema avoimena, vastuunkantona paikallisen monimuotoisuuden ylläpidosta tai viljelyn harjoittamisena stressaavan muun elämän vastapainona. Tämä voi vaikuttaa arvaamattomalla tavalla tilanpidon strategioihin, jos viljelijän tekemien valintojen oletetaan perustuvan pelkästään taloudelliseen optimointiin (Vatn 2002, 324–325). Esimerkiksi maatalouden ympäristöpolitiikan toimet voivat tuottaa vaikeasti ennustettavia tuloksia, mikäli tilojen käytännöt muuttuvat ennakkoimattomasti politiikan toimenpiteiden seurauksena (Kaljonen 2011, 12). Toisaalta tiloilla toteutetaan myös omaehtoisia ympäristönhoidollisia toimenpiteitä, kuten esimerkiksi erään aineiston tilan joenrantalohkojen tietoinen

erosion- ja ravinnevalumiinien torjunta, vaikkei tilalla haluttaisikaan lähteä mukaan toimintaa rajoittavaksi koettuihin ympäristötukitoimenpiteisiin. Nämä omaehtoiset toimet eivät puolestaan tule näkyviksi, kun maatalouden ympäristönhoidon tilaa seurataan ja raportoidaan.

Tiloilla omaksutut strategiat vahvistavat jossain määrin itse itseään. Esimerkiksi tietoinen tuotanto-orientoituneisuuden vähentäminen maatalouden harjoittamisessa ja mahdollinen toimeentulon lähteiden laajentaminen vapauttaa ja alentaa tilanpidon resurssien suuntaamista ja tilanpidon muut motiivit alkavat vahvistua toiminnan perustana. Tämä toimii myös toisinpäin, ekspansiivinen tuotantostrategia vahvistaa näiden motiivien pohjaa. Tilat eivät ole kuitenkaan pelkästään yhtä, vaan toiminnan motivaatiot voivat olla päällekkäisiä ja myös ristiriidassa toistensa kanssa. Tilatasolla yksi osa tilaa on voitu valjastaa luonnonhoidolle, joka voi olla myös täysin omaehtoista, ja samaan aikaan osalla pelloista tavoitteet ja toimet voivat olla hyvinkin produktivistisorientoituneita (Burton & Wilson 2006, 102–103). Maatila ei siis ole yksinomaan jotain vaan yhtä aikaa monta.

Maatilan toiminnan painopisteen muuntuessa tai siirtyessä viljelystä esimerkiksi maatilamatkailun harjoittamiseen pellot pysyvät useimmiten viljeltynä ja kokonaisuus mahdollisesti vielä viljelijän, perheen tai suvun hallussa. Tilan jatkuvuus siis säilyy, vaikka itse toiminta muuttuisi. (Katila 2000.) Esimerkkinä tästä eräällä aineiston tilalla oli perustettu vanhaan navettaan ensin hunajalinnakoomo ja sittemmin leipomo, joiden molempien toimintaa peltojen viljeltynä pysyminen tuki. Motivaatioiden ja käytäntöjen muokkautumisesta toimivat esimerkkinä myös erilaiset eri tiloilla ilmenneet politiikan mahdollistaman vaihtoehdot pellonkäytöt, kuten riista- ja luonnonhoitopellot.

Aineistossa oli selvästi nähtävissä merkkejä viljelyn perusteiden muuttumisesta ruoan tuottamisen saadessa rinnalleen erilaisia muita päämääriä. Tästä huolimatta tilan pitämisen ja viljelyn motivaatiot jäsentyvät viljelijöille ensisijaisesti tilan jatkuvuuden ja oman elinympäristön kautta. Jatkuvuuden turvaamiseksi tiloilla hyödynnetään

niitä resursseja, joiden avulla valittuihin päämääriin koetaan päästävän. Nämä resurssien yhdistelmät ovat tilakohtaisia, ja kyky niiden hyödyntämiseen muodostuu erilaisten toisiinsa vaikuttavien kompleksisten syy-seuraussuhteiden verkostoissa. Tilojen aiempi historia sekä muutosten polkuriippuvuus vaikuttavat olennaisella tavalla tilojen adaptiivisuuteen ja valikoituneisiin strategioihin. Tämä ei kuitenkaan pelkästään rajoita toimintamahdollisuuksia, mikäli resursseja kyetään suuntaamaan uudella tavalla. Suuntaamisessa on keskeisesti myös kysymys joustavuudesta, joka puolestaan vaikuttaa siihen, millä tavoin toiminta tulevaisuudessa mahdollistuu, eli toisin sanoen supistaako vai laventaako nykyhetken toiminta tulevaisuuden toiminnan tilaa.

Yksi tutkimuksen keskeisistä havainnoista on se, miten maatalouden työnjako on erityisesti konetyön järjestelyjen suhteen muuttunut tarkastelluilla tiloilla. Maatalouden konetyö onkin Suomessa entistä useammin joko ulkoistettu urakoitsijoille, hoidettu tilojen välisenä työvaihtona, yhteiskonein tai näiden yhdistelmin (Karttunen & Lätti 2012). Tämä kehitys on paikoin laajentanut toiminnan vaihtoehtoja ja joustavuutta kohdata tulevaisuudessa eteen tulevia vaatimuksia. Adaptiivisuuden dynamiikkaa tarkasteltaessa yhdeksi keskeiseksi tekijäksi nousevatkin erilaiset verkostot ja vuorovaikutussuhteet ja niiden yhdessä tilojen resurssien kanssa tuottama toiminnan rakentuminen.

Tiloilla yhtäaikaisesti tapahtuvat adaptiiviset prosessit eivät ole ennalta määriteltyjä tai vain tietyllä tavalla mahdollisia (Darnhofer ym. 2010, 549). Tästä johtuen myös erilaiset vaihtoehtoiset tulevaisuuden kehityspolut ovat eriasteisesti ja eri tavoin yhtä aikaa mahdollisia (Milestad ym. 2012, 369). Toimijat toimivat yhdessä, mutta ovat kiinnostuneita toistensa menestyksestä ensisijaisesti omista lähtökohdistaan (Stengers 2010, 35). Tiloilla toimitaan niiden omien ehtojen mukaisesti, ja kiinnostus ja tietoisuus muiden tilojen toiminnasta kumpuavat keskeisimmin siitä, että oman tilan menestys ja jatkuvuus riippuu jossain määrin muiden tilojen toiminnasta. Toimijoiden ja toimintojen väliset osittaiset ja dynaamiset keskinäisriippuvuudet tuottavat uusia toiminnan

mahdollisuuksia. Nämä taas muuttavat toimintaympäristöä tavalla, jota on vaikea ennakoida. (Emt.) Toimijoiden valinnat ja käytännöt toisin sanoen tuottavat muille toimijoille uusia toiminnan mahdollisuuksia, joihin tartuttaessa nämä puolestaan vaikuttavat edelleen alkuperäisiin valintoihin ja käytäntöihin. Adaptiivisuuden kehämaisyyttä ilmenee siis samantapaisin mekanismein myös tilatasoa laajemmin.

Johtopäätökset

Suomalaisen maatalouden ja maaseudun elinkeinorakenteen muutos on ollut EU:n jälkeisessä Suomessa voimakasta. Maataloutta elinkeinonaan jatkaneiden tilojen kehityskulut ovat eriytyneet. Tilat ovat joko erikoistuneet pyrkien kasvattamaan tuotantoaan tai monialaistuneet laajentaen toimintaansa myös muille kuin suoraan maatalouteen liittyville toimialoille. Toimeentuloa täydennetään myös varsin laajasti tilojen ulkopuolisilla töillä. Niin EU:ssa kuin kansallisella tasolla maatalouden tulevaisuutta on kuitenkin hahmoteltu ensisijaisesti kasvavien ja aktiivisten tilojen näkökulmasta. (esim. Osaava maaseutu 2020; Renting ym. 2009.)

Tekemäni viljelytyypittely tekee näkyväksi tätä tilatason moninaisuutta. On selvää, että tapaustutkimuksellinen aineisto kattaa varsin rajatun määrän tiloja tietyssä, niiden dynamiikkaa ohjaavassa toimintaympäristössä. Tyypittelyn avulla voidaan kuitenkin helposti havaita, miten tilatason hienosyisyys peittyi tilatojen alle. Sen huomiotta jättäminen voi antaa tilojen toiminnasta yksipuolisen kuvan (Silvasti 2009). Erityisesti maatalouden ympäristöpolitiikan instrumentteja suunniteltaessa olisi tärkeää huomioida nämä hyvin erilaiset viljelyssä ilmenevät toiminnan ja aktiivisuuden tasot. Jatkavat tilat ovat mukautuneet toimintaympäristön muutoksiin sopeuttamalla, laajentamalla tai muuttamalla tuotantoaan. Adaptiiviset prosessit tapahtuvat jokaisella tilalla hieman eri tavoin ja eri lähtökohdista. Sopeutumisen mekanismit ovat kuitenkin samankaltaiset. Toimintaa pyritään ohjaamaan sellaisiin suuntiin, joissa yhtä aikaa mukaudutaan toimintaympäristön ehtoihin ja pyritään muokkaamaan sitä mahdollisuuksien mukaan toimintaa tukeväksi.

Tilojen välinen yhteistyö ja työnjako näyttelevät näissä prosesseissa yhä tärkeämpää roolia. Tilojen paikallinen ja keskinäinen dynamiikka voi tarjota tai rajoittaa erilaisia mahdollisia tilojen kehityspolkuja. Maatilat ovat perinteisesti olleet eriasteisesti yhteistyössä ja erilaisin työnvaihdollisin käytännöin on rakennettu ja tehty yhdessä asioita. Siinä missä maatalouden tulotaso määriteltiin ennen EU-jäsenyyttä kansallisesti sopimalla ja tilojen tulo muodostui pääosin tuotteiden hintojen kautta, ovat tilat nykyään paljon riippuvaisempia horisontaalisista verkostoistaan myös taloudellisesti. Tämä puolestaan muuttaa maatalouden hallinnan dynamiikkaa, kun eriytyneiden tilojen verkostomaisempi toimintatapa ja riippuvuussuhteet moninaistavat maatilojen toimintalogiikkaa (Hajer & Wagenaar 2003, 5).

Maatalouden ympäristöpolitiikka on yksi tekijä, joka tuottaa reunaehoja tilojen toimintapolkujen moninaistumiselle. Tämä näkyy tutkimusaineistossa muun muassa suorakylvön yleistymisenä. Vaikka suomalaisen maatalouden taustalla vaikuttavassa talonpoikaisen viljelyn ideaalissa korostuu tilakohtainen itsellisyys ja riippumattomuus, on politiikka yhtenä tekijänä edistänyt viljelijyyden vaihtoehtojen laajentumista ja verkostomaisten toimintatapojen yleistymistä. Yhteistyö on lisääntynyt erityisesti tilojen välisessä koneomistuksessa ja työnjaossa.

Toisaalta nämä eri tekijöiden ja toimijoiden tuottamat vuorovaikutukset tekevät poliittisista ohjaukskeinoista vaikeasti ennakoitavia. Esimerkiksi maatalouden ympäristöpolitiikan kontekstissa ja politiikan toimeenpanossa esiintyvissä ongelmissa on osaltaan kyse juuri tästä. Kun keskitytään tiettyihin mekanismeihin ja toimintoihin, kokonaisuus erilaisine vuorovaikutussuhteineen ja historioineen jää helposti riittämättömälle huomiolle, jolloin politiikan toimenpiteet saattavat tuottaa jopa tavoitteiden vastaisia tuloksia (Wagenaar 2011). Olennaista onkin ongelmakentän tarkastelu tilannekohtaisena kokonaisuutena. Haasteena on kuitenkin löytää tasapainoa sille, että politiikan kattavuus säilyy riittävänä, jotta sekä sen legitimitetti, tasapuolisuus että vaikuttavuus olisivat turvattuina ja samalla kuitenkin huolehtia toimenpiteiden paikallisten toimen-

panomahdollisuuksien pysymisestä mahdollisimman avoimina ja joustavia. Tähän pyrittäessä saattaisi olla mielekäästä esimerkiksi joillain alueilla kokeilla uusien maatalouden ympäristöteknologioiden lupamenettelyjen ehdollisuutta, jolloin olisi mahdollista eräänlaisessa *living lab* -ympäristössä tarkastella ympäristöpolitiikan toimenpiteiden uudenlaisia toteuttamismahdollisuuksia (Hildén ym. 2015).

Tilojen jatkuvuus ei rakennu pelkästään taloudellisten tekijöiden varaan. Esimerkit muualta Euroopasta osoittavat, että pienempien ja vähemmän tuotanto-orientoituneiden tilojen jatkaminen on suhteellisen sitkeää huolimatta toimintaympäristön tuottamien ehtojen kiristymisestä (esim. Moragues-Faus 2014). Tämä moninaisuus tuottaa osaltaan jatkuvuuden mahdollisuuksia erikokoisille ja -tyyppisille tiloille (Shucksmith & Rønningen 2011). Samoin pienempien ja viljelyn ydinalueilta kauempana sijaitsevien tilojen on havaittu olevan yhä riippuvaisempia lähiviljelijöiden välisestä yhteistyöstä (Sutherland & Burton 2011, 245). Näin ollen maatalouspolitiikan keskittyminen vain tiettyntyyppisiin tiloihin ja kehitys-suuntiin voi tuottaa ennakoimattomia seurauksia juuri niiden tilojen kehityksessä, jota politiikan keinoin on alun perin pyritty edistämään. Poliittikkaa toimeenpantaessa ja tarkasteltaessa ennakoimattomat seuraukset ja osin yllättävätkin toimintatavat voivat kuitenkin tuottaa kiinnostavia mahdollisuuksia politiikkaohjelmien jatkon kannalta, mikäli tämä moninaisuus kyetään valjastamaan kestäväan maataloustuotannon tavoitteisiin.

Lähteet

- Astigarraga, Laura & Stéphane Ingrand 2011. Production Flexibility in Extensive Beef Farming Systems. *Ecology and Society* 16.
- Burton Rob J.F. & Geoff A. Wilson 2006. Injecting social psychology theory into conceptualisations of agricultural agency: Towards a post-productivist farmer self-identity. *Journal of Rural Studies* 22. 95–115.

- Darnhofer, Ika, Stéphane Bellon, Benoit Dedieu & Rebecka Milestad 2010. Adaptiveness to enhance the sustainability of farming systems. A review. *Agronomy for Sustainable Development* 30. 545–555.
- Darnhofer, Ika, David Gibbon & Benoit Dedieu 2012. Farming Systems Research: an approach to inquiry. Teoksessa: Teoksessa: Darnhofer, I. & Gibbon, D. & Dedieu, B. (toim.) *Farming Systems Research into the 21st Century: The New Dynamic*. Springer, Dordrecht.
- David, Christophe, Patrick Mundler, Olivier Demarle & Stéphane Ingrand 2010. Long-term strategies and flexibility of organic farmers in southeastern France. *International Journal of Agricultural Sustainability* 8. 305–318.
- Evans, Nick 2009. Adjustment strategies revisited: Agricultural change in the Welsh Marches. *Journal of Rural Studies* 25. 217–230.
- Flyvbjerg, Bent 2001. *Making Social Science Matter: Why social inquiry fails and how it can succeed again*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Folke, Carl, Thomas Hahn, Per Olsson & Jon Norberg 2005. Adaptive governance of social-ecological systems. *Annual Review of Environment and Resources* 30. 441–473.
- Fulford, Robert 1999. *The Triumph of Narrative*. Anansi, Toronto.
- Godet, Michel 2001. *Creating Futures. Scenario Planning as a Strategic Management Tool*. Economica, London.
- Godet, Michel & Timothy Mack 2011. On Foresight, Prospective, and the Affairs of Nations. *World Future Review* 3. 72–75.
- Hajer, Maarten & Hendrik Wagenaar 2003. Introduction. Teoksessa: Hajer, Maarten & Wagenaar, Hendrik (toim.) *Deliberative policy analysis. Understanding governance in the network society*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hansson, Helena, Richard Ferguson, Christer Olofsson & Leena Rantamäki-Lahtinen 2013. Farmers' motives for diversifying their farm business – The influence of family. *Journal of Rural Studies* 32. 240–250.
- Helminen, Ville, Kimmo Nurmio, Antti Rehunen, Mika Ristimäki, Kari Oinonen, Maija Tiitu, Ossi Kotavaara, Harri Antikainen & Jarmo Rusanen 2014. Kaupunki-maaseutu-alueuokitus. Paikkatietoihin perustuvan alueuokituksen muodostamisperiaatteet. Suomen ympäristökeskuksen raportteja 25/2014. Suomen ympäristökeskus, Helsinki.
- Hildén, Mikael, Suvi Huttunen & Juha Peltomaa 2015. Yhteiskunnallinen ohjaus ja sen kehittäminen paikallistoimijoiden näkökulmasta. Teoksessa: Uusivuori, Jussi, Mikael Hildén, Heikki Lehtonen, Pasi Rikkinen & Marika Makkonen (toim.) *Politiikka ja luonnonvarat. Luonnonvara- ja biotalouden tutkimus 20/2015*. Luonnonvara-keskus, Helsinki.
- Huttunen, Suvi 2013. *Sustainability and meanings of farm-based bioenergy production in rural Finland*. Doctoral dissertation. Jyväskylä studies in education, psychology and social research 458. University of Jyväskylä, Jyväskylä.
- Huttunen, Suvi, Hanna Mela & Mikael Hildén 2015. Good farmers, good adapters? How cultural understanding of good farming affects farmers' adaptive capacity. [Käsikirjoitus hyväksytty julkaistavaksi teoksessa: Paloviita, A. ja Järvelä M. (toim) *Climate adaptation, policy and food supply chain management in Europe*, Routledge]
- Jokinen, Ari 2004. *Luonnonvarojen käytön ja dynamiikan hallinta yksityismailla*. Acta Universitatis Tamperensis 1045. Akateeminen väitöskirja. Tampereen yliopisto, Tampere.
- Kaljone, Minna 2011. Caught between standardization and complexity. Study on the institutional ambiguities of agri-environmental policy implementation in Finland. Akateeminen väitöskirja. Acta Universitatis Tamperensis 1594. Tampereen yliopisto, Tampere.
- Karttunen, Janne & Markku Lähti 2012. Työmäärän hallinta maatalousyrittäjän hyvinvoinnin turvaamisessa. Työtehoseuran tiedote 637. Työtehoseura, Nurmijärvi.
- Katila, Saija 2000. Moraalijärjestyksen rajaama tila: maanviljelijäyrittäjäperheiden selviytymisstrategiat. Akateeminen väitöskirja. Acta Universitatis oeconomicae Helsingiensis A-174. Helsingin kauppakorkeakoulu.
- Kuhmonen, Tuomas 2012. Maatilayritysten strategiat ja innovaatiot. TuTU julkaisu 1/2012. Tulevaisuuden tutkimuskeskus, Turun yliopisto, Turku.
- Kumpulainen, Mikko 1999. Maan ja talouden välissä. Viisi kertomusta suomalaisen maatalon luontosuhteen muutoksesta. Akateeminen väitöskirja. Joensuun maantieteen laitoksen julkaisuja 5. Joensuun yliopisto.
- Laine, Markus, Jarkko Bamberg & Pekka Jokinen 2007. Tapaustutkimuksen käytäntö ja teoria. Teoksessa: Laine, Markus & Bamberg, Jarkko & Jokinen, Pekka (toim.) *Tapaustutkimuksen taito*. Gaudeamus, Helsinki, s. 9–38.
- Laitalainen, Elina & Tiina Silvasti 2007. Talonpoikainen identiteetti. Vaikeuttaako se maataloudesta luopumista? *Maaseudun uusi aika* 15. 5–19.
- Leino, Helena 2006. Kansalaisosallistuminen ja kaupunkisuunnittelun dynamiikka: Tutkimus Tampereen Vuoreksesta. Akateeminen väitöskirja. Acta Universitatis Tamperensis 1134. Tampereen yliopisto, Tampere.
- Maaseutu ja hyvinvoiva Suomi. Maaseutupoliittinen kokonaisuohjelma 2009–2013. Maaseutupoliittikan yhteistyöryhmän julkaisuja 5/2009. Maaseutupoliittikan yhteistyöryhmä YTR, Vammala.

- Maataloustilastot 2013. Maa- ja metsätalousministeriö. <http://www.maataloustilastot.fi> [viitattu 3.5.2013]
- Maatalouden ilmasto-ohjelma - Askeleita kohti ilmastoystävällistä ruokaa. Maa- ja metsätalousministeriö, Helsinki.
- Manner-Suomen maaseudun kehittämissuunnitelma 2014–2020. Maa- ja metsätalousministeriö. https://www.maaseutu.fi/fi/maaseutuohjelma/Documents/Maaseutuohjelma8.12.2014_netti.pdf [Viitattu 29.6.2015]
- Marsden, Terry, Jo Banks & Gillian Bristow 2002. The social management of rural nature: understanding agrarian-based rural development. *Environment and planning A* 34. 809–825.
- Milestad, Rebecca, Benoit Dedieu, Ika Darnhofer & Stéphane Bellon 2012. Farms and farmers facing change: The adaptive approach. Teoksessa: Darnhofer, I., D. Gibbon & B. Dedieu (toim.) *Farming Systems Research into the 21st Century: The New Dynamic*. Springer, Dordrecht.
- Mintzberg, Henry 1987. Five P's for Strategy. *California Management Review* 3. 11–23.
- Moragues-Faus, Ana 2014. How is agriculture reproduced? Unfolding farmers' interdependencies in small-scale Mediterranean olive oil production. *Journal of Rural Studies* 34. 139–151.
- Nelson, Donald, Neil Adger & Katrina Brown 2007. Adaptation to environmental change: Contributions of a resilience framework. *Annual Review of Environment and Resources* 32. 395–419.
- Osaava maaseutu 2020 – MTK:n tulevaisuus-asiakirja 2007. Maa- ja metsätaloustuottajien keskusliitto MTK, Helsinki. http://www.mtk.fi/mtk90/liittokokous2007/mtk_tulevaisuusasiakirja/fi/FI/tulevaisuusasiakirja_files/77514096138586013/default/MTK_tulevaisuusasiakirja.pdf [viitattu 29.6.2015]
- Peltomaa, Juha 2015. Tehotuottajat ja Ellun kanat – Maatilojen muutos ja ympäristöpolitiikan kehittämisen mahdollisuudet. Akateeminen väitöskirja. Acta Universitatis Tamperensis 2014. Tampereen yliopisto, Tampere.
- Porter, M.E. 1980. *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. Free Press, New York.
- Pyykkönen, Perttu, Heikki Lehtonen & Anu Koivisto 2010. Maatalouden rakennekehitys ja investointitarve vuoteen 2020. PTT työpapereita. 125.
- Rabinov, Paul 2009. *Anthropos today: Reflections on modern equipment*. Princeton University Press, Princeton.
- Rammel, Christian, Sigrid Stagl & Harald Wilfing 2007. Managing complex adaptive systems – A co-evolutionary perspective on natural resource management. *Ecological economics* 63. 9–21.
- Renting, H., W.A.H. Rossing, J.C.J. Groot, J.D. van der Ploeg, C. Laurent, D. Perraud, D.J. Stobbelaar & M.K. Van Ittersum 2009. Exploring multifunctional agriculture. A review of conceptual approaches and prospects for an integrative transitional framework. *Journal of Environmental Management* 90. 112–123.
- Shucksmith, Mark & Katrina Rønningen 2011. The Uplands after neoliberalism? – The role of the small farm in rural sustainability. *Journal of Rural Studies* 27. 275–287.
- Silvasti, Tiina 2001. Talonpojan elämä. Tutkimus elämäntapaa jäsentävistä kulttuurisista malleista. Akateeminen väitöskirja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 821, Helsinki.
- Silvasti, Tiina 2009. Giving up the Family Farm. An alternative story of the structural change in agriculture in Finland. *Maaseudun uusi aika* 2/2009. 21–32.
- Smit, Barry & Johanna Wandel 2006. Adaptation, adaptive capacity and vulnerability. *Global Environmental Change* 16. 282–292.
- Stengers, Isabelle 2010. *Cosmopolitics I. Ilmestynyt alunperin: Stengers, Isabelle (2003/1997) Cosmopolitiques I. Éditions La Découverte*. University of Minnesota press, Minneapolis.
- Sutherland, Lee-Ann & Rob Burton 2011. Good Farmers, Good Neighbours? The Role of Cultural Capital in Social Capital Development in a Scottish Farming Community. *Sociologia Ruralis* 51. 238–255.
- Wagenaar, Hendrik 2011. *Meaning in action. Interpretation and dialogue in policy analysis*. M. E. Sharpe, New York.
- Valtioneuvosto 2010. Valtioneuvoston selonteko ruokapolitiikasta 14.10.2010. http://www.mmm.fi/attachments/maatalous/maatalouspolitiikka/newfolder_14/5tTDQgJLk/selontekosuomi.pdf [viitattu 29.6.2015]
- Valve, Helena, Maria Åkerman & Minna Kaljonen 2013. 'You only start filling in the boxes': natural resource management and the politics of planability. *Environment and Planning A* 45. 2084–2099.
- Vatn, Arild. 2002. Multifunctional agriculture: some consequences for international trade regimes. (*European Review of Agricultural Economics* 29. 309–327.
- Vesala, Hannu T. & Kari Mikko Vesala 2010. Entrepreneurs and producers: Identities of Finnish farmers in 2001 and 2006. *Journal of Rural Studies* 26. 21–30.
- Wilson, Geoff A. 2008. From 'weak' to 'strong' multifunctionality: conceptualizing farm-level multifunctional pathways. *Journal of Rural Studies* 24. 367–383.